

КОНТРОЛЬ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ВИМІРІВ ДЕМОКРАТІЇ

Розглянуто поняття „контроль”, який разом із поняттями рівності і свободи складає тривимірну концепцію демократії. Аналізуються основні види контролю та цілі, яким слугують механізми контролю у сучасних демократіях. Висвітлюються основні проблеми, що виникають при вимірюванні демократії, які перш за все зумовлені визначенням рівнів і методів дослідження. Звертається увага на культурні та соціально-економічні фактори, які гіпотетично впливають на становлення та розвиток демократії.

Ключові слова: контроль, демократія, відповідальність, реагування, вимірювання демократії.

Ілленко Д. В.

КОНТРОЛЬ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ИЗМЕРЕНИЙ ДЕМОКРАТИИ

Рассмотрены понятия „контроль”, который наряду с измерениями свободы и равенства составляет трехмерную концепцию демократии. Анализируются основные виды контроля и цели, которым служат механизмы контроля в современных демократиях. Освещаются основные проблемы, возникающие при измерении демократии, прежде всего обусловленные определением уровней и методов исследования. Обращается внимание на культурные и социально-экономические факторы, которые гипотетически влияют на становление и развитие демократии.

Ключевые слова: демократия, контроль, ответственность, реагирование измерение демократии.

Illienko D.

CONTROL AS ONE OF THE MAIN DIMENSIONS OF DEMOCRACY MEASUREMENT

The article concerns concepts of „control” which along with dimensions of freedom and equality forms three-dimensional concept of democracy. There were also analyzed the main types of control and objectives of control mechanisms in modern democracies. the main problems in the measurement of democracy, primarily due to the definition of levels and methods of research. Significant attention was paid to cultural and socio-economic factors that hypothetically affect formation and development of democracies,

Key words: democracy, control, responsibility, responsiveness, democracy measurement.

Якщо для античної політичної науки центральним питанням було „хто править”, то у сучасному демократичному дискурсі воно змінилося на питання „як править”. Саме такий зсув пріоритетів і засобів здійснення влади привів до необхідності встановлення інститутів контролю у державах, де інститут представництва замінив механізми прямої участі. Таким чином, можливості та повноваження для здійснення контролю стають головним інструментом у руках політичних акторів і

громадян для перевірки відповідальності та відповідності представників згідно з узятими на себе повноваженнями та зобов'язаннями.

У політичній науці розрізняють два види контролю, а саме вертикальний, під яким розуміють вибори, та горизонтальний, що передбачає інші форми підконтрольності представників, політичних акторів і механізмів для здійснення цього контролю [1, р.78-79; 2, р. 26; 3, р.8]. Гуїлермо О’Доннелл таким чином визначає обидва види контролю: „контроль працює не тільки по вертикалі, що накладає на виборних посадових осіб відповідальність за отриманими з урн для голосування результатами, а й по горизонталі, через мережу відносно

автономних сил (наприклад, інших установ), які можуть поставити під сумнів і, нарешті, покарати неправомірні дії шляхом звільнення посадових осіб від виконання своїх обов'язків” [4, p.61]. Таке твердження відноситься винятково до усталених ліберальних демократій, де неформальні практики та зловживання службовим становищем найчастіше стає початком кінця політичної кар'єри обраного представника. На відміну від країн, де зухвалі вчинки посадовців наражаються на гостру критику розвинутого громадянського суспільства, у молодих демократіях неформальні патрон-клієнтські практики виявляються більш сталими за громадянське суспільство та постійно легітимізуються безкарністю посадовців, які практикують незаконні дії. Пізніше, концептуалізуючи поняття верховенства права на прикладі Латинської Америки, Г. О'Доннелл уточнює, вказуючи, що „вертикальний або електоральний контроль повинен існувати в умовах демократії за визначенням. Ступінь і ефективність суспільного і горизонтального контролю, навпаки, змінюються в різних випадках та протягом різних відрізків часу. Ці зміни мають пряме відношення до спроб оцінки демократичної якості. Відсутність енергійного і самоствердного громадянського суспільства, наприклад, або нездатність чи небажання деяких державних установ здійснювати надану владу над іншими державними інститутами (зокрема, виборними посадовцями) являє собою вірну ознаку низької якості демократії” [3, p.8].

Стосовно зазначених видів вертикальної та горизонтальної підконтрольності виникає дискусія, де головним питанням є те, чи є виваженим зарахування виборів до ряду механізмів контролю над владою. Наділення виборів ефективними функціями контролю походить від патріарха політичної науки Роберта Даля, який ставить даний механізм у центр вимірювання поліархії [5, p.4-5]. Така процедура не викликає сумнівів, оскільки реалізує волю народу відносно власних представників і за відомим визначенням Даля висловлює „невпинну здатність влади реагувати на вимоги своїх громадян”. Дещо схожим шляхом також йдуть Ф. Шміттер та Т.Л. Карл, визначаючи сучасну демократію „як систему правління, у якій правлячі звітують громадянам за свої дії у публічній сфері, які діють опосередковано через конкуренцію та співпрацю обраних представників” [6, p.68]. Проте саме в цьому визначенні мова йде саме про підзвітність обраних представників, тобто важливість їх підконтрольності, що, на думку авторів,

протягом значного проміжку часу не знаходило належної підтримки та подальшої розробки з боку науковців [7, p.18]. В оригіналі це твердження виглядає так: „... a system of governance in which rulers are held accountable for their actions in the public domain by citizens acting indirectly through competition and cooperation of their elected representatives”. Хоча пізніше Ф. Шміттер доходить висновку, що ця дефініція на сучасному етапі розвитку політичної науки було б слушним дещо уточнити, і замість терміна „governance” (управління, влада, керівництво) використовувати термін „government” (уряд, форма правління) через поширене використання „governance” у розумінні управління, а не демократії, та видалити прикметник „elected”, оскільки в уявленні авторів воно ширше охоплює представників народу [7, p.18]. У такому випадку завдання вимірювання аспектів, що відносяться до контролю з боку громадян і охоплює такі аспекти як відповідальність та реагування, ще більше ускладнюється, оскільки являє собою широку сітку взаємодії різних служб. Проте навіть обмежена сфера обраних представників не виявляється доступною як для адекватного громадського контролю, так і для вимірювання такого контролю квантитативно, тим паче для порівняння багатьох країн стосовно цього аспекту, оскільки при порівнянні виявляється, що впровадження конкретних рішень є унікальними для кожного випадку [7, p.28]. У цьому питанні з обох боків простежуються як концептуальні, так і практичні складнощі, оскільки дослідження може передбачати перевірку на багатьох рівнях, а це, з одного боку, забезпечує нормативний доступ і практичні канали для здійснення контролю, у тому числі прозорості у прийнятті рішень, а з іншого боку, встановлення стандартів, за якими можна встановити, наскільки відповідальними та реагуючими є представники щодо інтересів громадян і взятих на себе обов'язків. Такі обов'язки найчастіше передбачено виборчою програмою кандидатів, відносно якої кандидат зобов'язується діяти у випадку своєї перемоги. Але чи справді ці програми „зобов'язують” до конкретних дій при перебуванні на виборній посаді? У роздумах стосовно імперативного мандату Б. Манін доводить, що незважаючи на власні обіцянки та програми, за представниками залишається право діяти на власний розсуд, проте стимулом або перешкодою відносно самовільних або відчайдушних дій виступає можливість майбутнього переобрання [8, p.163-167]. На

безглуздість думки щодо тотального отождивлення громадян зі своїми представниками вказує Дж. Сарторі [9, р.167], проте Б. Манін радше доводить логіку та зацікавленість представників діяти саме в інтересах громадян. Також однією з найбільш суттєвих переваг виборів автор вважає їхню періодичність, що є висловленням задоволеності або розчарування та можливістю для народу покарати раніше обраних представників¹. За цими аргументами побудовано також і вимір вертикального контролю за владою, проте, наприклад, О’Доннелл вважає самі вибори недостатніми, а їхню періодичність тією обставиною, що заважає безпосередньому та постійному контролю над владою, таким чином, на його думку, цей механізм не є достатньо ефективним [10, р.30]. А. Пшеворські погоджується щодо того, що обрані представники ніяким чином не несуть відповідальності за свої вчинки, і ні перспективна, ні ретроспективна функція виборів не в змозі змусити обранців до відповідних або більш-менш відповідальних дій. Більше того, національні конституції передбачають чіткі умови відкликання уряду, таким чином, народні обранці можуть користуватися своїм становищем протягом чітко визначених термінів перебування при владі [11, р.34-38]². До цього слід додати, що перевірка поведень кожного конкретного представника з усієї сукупності видається досить проблематичною [12, р.50-51]. Зрозумілим стає той факт, що політична система вимагає більше механізмів контролю, що передбачається горизонтальним виміром контролю і, окрім поділу влади за трьома гілками, включає ряд інших механізмів, серед яких знаходяться виборчі комісії, служби боротьби з корупцією та інші [13, р.3]. Як показує детальний розгляд книги „Самостримувальна держава. Влада та підконтрольність у нових демократіях”

¹ Б. Манін визначає періодичність виборів як „емпіричний факт” [8, р.175]. Обговорюючи довічне обрання монархів, автор порівнює владу народу з відчуженням особистої власності: „ з іншого боку, у системі регулярних виборів народ передає право на правління тільки тимчасово. У цьому випадку вибори з регулярними інтервалами мають розглядатися як ознака невідчужуваної природи народного суверенітету” [8, р.176].

² Перспективна роль виборів, за А. Пшеворським, визначається передвиборними політичними пропозиціями та їх перевагами, що будуть втілені в державну політику після виборів. Ретроспективна роль виконує функцію підзвітності уряду за свої дії у минулому та санкціонує на майбутні повноваження [7, р. 34].

Л.Даймонда, М.Платнера та А.Шедлера, концепція горизонтального контролю викликає багато дискусій та визначень. Наприклад, Г. О’Доннелл дає таку дефініцію: „наявність державних органів, які юридично наділені повноваженнями, і фактично мають бажання і можливості вживати заходи – від рутинного нагляду до кримінальних санкцій або імпичменту – відносно дії або бездіяльності інших агентів або органів державної влади, що можуть бути кваліфіковані як незаконні” [10, р.38]. Водночас більш точну дефініцію горизонтального контролю дає Й. Шміттер [1, р.78]. Проте пізніше науковець також висловлює сумніви щодо ефективності та демократичності такого виду контролю і відносить його широке визнання до науковців, які займаються розробкою ліберальних аспектів демократії та демократизації та вбачають систему „стримувань і противаг” визначальною для функціонування демократії³. На основі цього в свою чергу західні демократії вимагають впровадження тих чи інших інститутів від нових членів для вступу у міжнародні організації, об’єднання або союзи [7, р.23-24].

У центр демократичного аудиту Д. Бітем також ставить „народний контроль”, де під виміром „відкритий і підзвітний уряд” розрізняє кілька видів підконтрольності. До них належать політична підзвітність уряду перед законодавчою владою або парламентом, правова підзвітність перед судами відносно законності характеру дій усіх посадовців та фінансова підзвітність як перед законодавчою владою, так і перед судами [14, р.29]. Це, на думку Х.І. Лаута, є переважанням виміру, хоча сам науковець займає досить схожу позицію і уявляє контроль у вигляді матриці, ядро котрої буде правовий контроль, а поясами є політичний контроль з боку державних акторів і політичний контроль, здійснюваний громадськими акторами [1, р.96]. Тобто у кожному випадку мова йде про відносно прямий вид контролю, під яким розуміється електоральний контроль, та контроль у

³ Формулювання поняття „стримування та противаги” відносять до фундаментальної праці „Листи Федераліста”. Цей механізм за задумом авторів покликаний сприяти стримуванню влади більшості, що здатний привести до тиранії більшості. Головними аргументами виступають доводи Медісона у „Листах Федераліста” №10 [див. 5, р.4-31; 1, р.28-29]. Ці аргументи Ф.Шміттер сприймає, навпаки, як такі, що сприяють „слугам держави” захищати власні інтереси, власність і корпоративні інтереси, зокрема фінансових установ [див. 7, р. 24; 29, р. 59-63].

більш широкому розумінні, що передбачає нагляд та стримування з боку одних урядових організацій відносно інших із залученням третіх акторів. Труднощі вимірювання виникають, оскільки нормативна теорія надає рамки, у яких можливо здійснювати оцінку, а подальше завдання науковця полягає у визначенні відповідних критеріїв. Гіпотеза у такому контексті може передбачати конкретні результати підконтрольності представників, або розгляд лише наявних норм і можливостей для здійснення контролю.

Л. Даймонд та Л. Морліно пов'язують вертикальний контроль (vertical accountability) з реагуванням, основою якого будуть інтереси громадян [15, р.62-63; 16, р.ххix;], а важливими умовами виступає громадянське суспільство. Такий вимір контролю також використовує Ф.Шміттер на рівні з двома іншими, тут опитування передбачає запитання відносно сприйняття змін у часі аспектів громадської участі, реагування влади та конкурентності представників. Поняття реагування (responsiveness) можна перекласти як відповідність вимогам, проте задля зручності виправданим буде використання терміна „реагування” у значенні задоволення інтересів громадян та виконання взятих на себе зобов'язань обраними представниками. Не зважаючи на труднощі, що виникають при інтерпретації інтересів і вимог громадян їх представниками [16, р.ххix-ххxi], Л.Даймонд та Л. Морліно, як і більшість інших науковців, вважають, що методом для вимірювання реагування уряду є проведення опитувань серед експертів або громадян [7, р.28-29; 14, р.32-36; 15, р.72-74] задля встановлення громадської думки стосовно питання належного реагування уряду на їхні вимоги, та зокрема визначення рівня задоволеності демократією взагалі⁴. Таку методологічну процедуру пропонує також Л. Морліно, стверджуючи, що „можливо, найбільш ефективний метод для оцінки

виміру реагування є перевірка легітимності уряду – а саме, громадського сприйняття, ніж реальності” [17, р.15]. Задля встановлення рівня розвитку демократії науковець пропонує кілька основних критеріїв та відповідні атрибути, до яких відносяться процедури (верховенство права та підконтрольність), результат (відповідальність – реагування) і зміст (свобода та рівність). Тобто критерій результату, за Л. Морліно, визначається безпосередньо суб'єктами політичних відносин. Такий підхід є досить виправданим, оскільки, якщо правління за його класичним визначенням є правлінням для людей, то реакція, або судження громадян з приводу функціонування політичної системи є не тільки інтересом, але й цінністю та метою демократичного правління. Таким чином, з одного боку, підхід, що передбачає аналіз ставлення пересічних громадян до політичної дійсності та результатів її функціонування, що є легітимізацією форми правління, основними цінностями котрої є здійснення діяльності в інтересах громадян, сприйняття та адекватна реалізація цих інтересів. З іншого ж боку, цей підхід ставить за мету оцінку результативності політичної системи у сенсі вироблення певних матеріальних чи нематеріальних продуктів або благ. Такі цілі не мають обмежуватися суб'єктивними судженнями громадян, а повинні передбачати включення об'єктивних показників функціонування політичної системи. Закономірним явищем у цьому контексті видається нещодавне відродження досліджень та поновлення інтересу відносно індивідуальних установок, громадського потенціалу та їхнього впливу на політичні процеси. На сьогодні вже існує досить багато досліджень щодо особливостей показників політичної культури та „соціального капіталу” у демократичних та авторитарних державах [див.:18;19;20], які представляють величезний інтерес з огляду на масштаб та методику своїх вимірювань та можливості пояснень конкретних феноменів з позицій суспільного фактору. Проте їх результати також викликають багато запитань⁵.

Визначним є також те що, новий виток у своєму розвитку культуралістські вчення

⁴ Г. Бінхем Пауелл під демократичним реагуванням розуміє „комплексний процес, що нагадує ряд пов'язаних між собою ланок [...]. Воно починається з політичних інтересів громадян і проходить такі етапи, як голосування, результати виборів, формування коаліцій, процес політичної діяльності між виборами та саму публічну політику” [15, р.62]. Останнє, зокрема, передбачає продукти цієї політики. Науковець вважає, що це поняття передбачає, що інституціональні засади, в першу чергу вибори, створюють ефективний зв'язок між громадянами та політичними діями [15, р.62-63].

⁵ Наприклад, С. Ростойшер, покладаючись на гіпотези, висунуті Р. Патнемом, у його дослідженні „Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy” [30], доходить висновків, що політична та громадська активність громадян не відбивається на процесах демократизації, а навпаки, як показує приклад Китаю, підтримує status quo [20, р. 208-240].

розпочинають з 80-х років, саме в період перебігу „третьої хвилі” демократизації у світі. Деякі із таких підходів намагаються встановити рівень розвитку громадської культури, масштаби та частоту участі громадян у організаціях різних типів і вплив цих аспектів на політичний процес. І хоча такий підхід висвітлює лише деякі аспекти демократичності політичного устрою, не можна не погодитися з важливістю цього аспекту і необхідністю подальшого з'ясування взаємозв'язку між рівнем політичної культури та політичною дійсністю. Досить вдалими у даному відношенні є спроби поєднань культуралістських підходів та вимірювань демократії [21]. За класифікацією Т. Ландмана [22, р.8-9] ці підходи відносяться до традиції Г. Алмонда та С. Верби, а саме до їх фундаментальної праці „Громадянська культура” [23] та базуються на методології опитувань населення [21, р.29]. Найбільшу критику цих підходів викликає те, що агрегація даних відбувається на індивідуальному, тобто мікрорівні (*Individualebene*), а потім переноситься на макрорівень країн. Окрім того, дані базуються виключно на суб'єктивних оцінках індивідів, що називають „нестабільними оцінками” (*instabile Einschätzungen*), тобто вони не представляють чітких (*hard*), або статистичних даних, що зумовлює відповідно їхню сумнівну інтерпретацію [7, р.28; 15, р.74], в той час коли вимірювання демократії спираються у переважній більшості на структурні показники (індикатори), а аналіз включає не тільки статистичні дані, а й типологізацію країн за різними ознаками [21, р.29-30].

Намагаючись поєднати індикатори демократії та культуралістський підхід, Сюзанна та Герет Пикель наполягають на тому, що „методи досліджень політичної культури і демократії в першу чергу інтегрують методологічні прийоми порівняльної політології (методи вибору випадків, вибір методів аналізу, а також інтерпретації та узагальнення результатів) та суттєво не відрізняються від інших галузей емпіричних соціальних наук” [21, р.29]. Автори доводять взаємодоповнювані риси обох галузей політичної науки та намагаються обґрунтувати важливість паралельного використання культуралістського підходу до вимірювання демократії тим, що зокрема приклад східної Європи доводить неспроможність інших теорій повною мірою пояснити їх відхилення розвитку. Окрім того, існує нагальна необхідність пояснення траєкторій розвитку поставторитарних країн у транзитології з огляду на суспільний фактор

та індивідуальні установки громадян [21, р.16-18]. Проте у випадку культуралістських підходів метою є встановлення стабільності політичної системи [21, р.28,51-54], що не відповідає першочерговим цілям вимірювань демократії [1, р.69]. Якщо повернутися до підходу Л. Морліно, тобто включення у вимірювання якості демократії суб'єктивних даних з „реагування”, критика виникає щодо відповідності або рівнозначності об'єктивних і суб'єктивних показників відносно один одного. Хоча досить багато авторів виступають за взаємодоповнення кількісних показників якісними [16, р. xiii; 14, р.34; 24, р.6], проте питання залишається відкритим, хоча припускає певні виправдані комбінації, коли якісні показники виконують роль пояснення тих чи інших політичних змін або явищ. Крім цього, влучну критику з підходу Л. Морліно наводять Д. Фухс та Е.Роллер, які зазначають, що „за наявності можливості об'єктивного формулювання обсягів або випадків реагування на вимоги громадян, виникають такі логічні можливості: а) така демократія є настільки об'єктивно наскільки і суб'єктивно реагуючою, б) вона є об'єктивно реагуючою, але не є такою суб'єктивно, в) вона не є об'єктивно реагуючою, проте є суб'єктивно реагуючою, та г) вона не є реагуючою в обох випадках” [25, р.89]. Науковці вважають, що у двох останніх випадках є неприйнятним вважати вирішальними суб'єктивні судження громадян і знижувати якість демократії за об'єктивних показників позитивного реагування. Це судження також включає сумніви щодо можливостей громадян відносно опрацювання інформації, а також стосовно вимог з боку пересічних громадян, які часто не відносяться до демократичності політичної системи.

Не дивлячись на те, що сама концепція контролю та її включення до комплексу критеріїв демократичності викликає багато ускладнень [7, р.26-30; 25, р.91; 15, р.74], вона залишається основною в ідеї демократії, оскільки делегування влади від народу до представників вимагає встановлення певних механізмів для реалізації підзвітності за прийняті рішення та накладення санкцій [26, р.1]. Наведені вище аргументи відносно того, що представники здебільшого не несуть відповідальності за свої політичні платформи та рішення [8, р.166-167; 11, р.34-35], ґрунтуються на вислові Й. Шумпетера відносно того, що з дня виборів, тобто з делегування представницьких повноважень, політика не є сферою справ громадян. Тим паче, що політичні лідери потребують значної міри

свободи, оскільки постійний нагляд очевидно зможе запобігати їх порушенням проти громадськості, проте при виваженому підході вони зможуть більше зробити для громадян [27, р.340]. Така позиція має сенс, оскільки тотальний контроль не є можливим, і взагалі не виглядає потрібним для демократичного процесу. Проте такі відмежування від відповідних заходів і можливостей контролю виправдовують елітарну концепцію, знижуючи роль демократії до вибору еліти без включення інтересів і вимог громадян до змісту політичної діяльності. Відповідно, це передбачає першочерговість вертикального контролю, що обмежується виборами, але визначним також є те, що „вертикальний контроль є центральним виміром, оскільки гарантує індивідуальним громадянам та організованому громадянському суспільству засоби контролю над політиками та політичними інститутами ...та передбачає право громадськості в оцінюванні діяльності уряду” [16, р.хiii]. Тому задля ефективності контролю виправданим є включення обох його вимірів [1, р.78-79; 2, р.26]. Одночасно дискусії багатьох науковців щодо відповідальності представників, їх дотримання своїх програм та обіцянок [12, р.50-51] передбачають здебільшого результати або продукти, але не зміст правління. Проте у такому випадку необхідно звернути увагу саме на те, яким чином виконуються ті чи інші обов'язки і, в першу чергу, чи не заперечують вони нормам закону щодо правової держави.

Дотримання думок щодо загального блага, якою б суперечливою не видавалася ця концепція, та спроба її реалізації [16, р.хiii; 1, р.80], вимагає встановлення відповідальності та реагування, що виявляється можливим лише за умови „дотримання та гарантіях демократичних правил гри, а також норм конституції та законів, порушення яких державними акторами тягне за собою відповідальність” [1, р.81]. Вкотре ми можемо дійти висновку, що вибори, хоча і є основним механізмом для реалізації народного суверенітету і контролю, проте політична реальність, що має здатність до постійних змін та ускладнень, потребує створення відповідних можливостей для контролю. Надалі, окрім меж даного контролю, виникають дискусії стосовно рівня, на якому має проводитися аналіз вказаного виміру, тобто розгляд цих процедур може обмежуватися лише позиціями „вводу” інтересів, або перевіряти результати державотворчої діяльності „на виході” [1, р.38]. Останній випадок, хоча і здається

адекватним і необхідним, також може залежати від інших обставин екзогенного характеру, тобто тут залишається величезний простір щодо спекуляцій відносно дійсних взаємозв'язків причин і наслідків. У свою чергу, наша точка зору вимагає комбінування суб'єктивних оцінок з об'єктивними. Обговорюючи всі виміри, за якими відбувається перевірка якості демократії Д. Даймонд, Л. Морліно, М. Платтнер доходять висновку, що отримати найбільш об'єктивні оцінки із демократичності політичної одиниці можна відмовившись від вимірювання ефективності. Але його також турбує питання, чи можна буде назвати демократичною країну, що взагалі не піклується про своїх громадян. Більше того, така демократія рано чи пізно втратить підтримку з боку суспільства. М. Платтнер також поділяє думку Д. Бітема щодо „якості суспільства”, що є також важливим фактором становлення та закріплення демократичних практик [28, р.80-81].

У контексті зазначеної дискусії щодо культуралістських підходів таке твердження здається досить виправданим, оскільки навіть важливий компонент контролю – „реагування” багатьма науковцями вимірюється саме суб'єктивними оцінками громадян [7, р.28-29; 17, р.15], а Г. Б. Пауелл пропонує вимірювати цю категорію рівнем задоволеності суспільства функціонуванням демократії, що інші автори вважають показником консолідованості демократії [15, р.73-74]. Тобто у багатьох відношеннях вимір контролю, як і інші основні виміри демократії, тісно переплітаються між собою на тлі суспільства. Він вносить певну динаміку у розвиток і поступ демократичного державотворення, і представляє складні порядки взаємодії, де вибори та інші форми контролю можуть здійснюватися лише за наявності свободи та рівності, а дії держави, поведінка та взаємодія суспільства накладає суттєвий відбиток на відстоювання, становлення і якість тих основ, на яких ґрунтується демократія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lauth H.-J. Demokratie und Demokratiemessung / H.-J. Lauth // Eine konzeptionelle für den interkulturellen Vergleich. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. – P. 9-423.
2. Schedler A. Conceptualizing Accountability / A. Schedler // L. Diamond, M. Plattner, F. Schedler, (Hrsg.): The Self-Restraining State. Power and Accountability in New Democracies. – Boulder: Lynne Rienner, 1999. – P. 13-28.
3. O'Donnell G. Why the Rule of Law Matters / G. O'Donnell // L. Diamond and L. Morlino (eds.) Assessing the Quality of Democracy. Theory

- and Empirical Analysis. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. – P. 3-17.
4. O'Donnell, G. Delegative Democracy / G. O'Donnell // *Journal of Democracy*. – 1994. – №1. – P.55-69.
 5. Dahl R. Polyarchy. Participation and Opposition / R. A. Dahl // New Haven: Harvard University Press. – 1971. – P. 1-257.
 6. Schmitter P.C. What Democracy is ... and is not / P.C. Schmitter, T. L. Karl // *Journal of Democracy*. – 1991. – Vol. 2. – P. 67–73.
 7. Schmitter P. C. The Ambiguous Virtues of Accountability / P.C. Schmitter // L. Diamond, L. Morlino (eds.) *Assessing the Quality of Democracy. Theory and Empirical Analysis*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. – P.18-31.
 8. Manin B. The Principles of the Representative Government / B. Manin // Cambridge University Press, 1997. – P. 1-239.
 9. Sartori G. *Demokretietheorie* / G. Sartori // 3. Auflage. WBG-Darmstadt, 2006. – P. 1-616.
 10. O'Donnell G. Horizontal Accountability in New Democracies / G.O'Donnell // L.Diamond, M. F. Plattner, A. Schedler (eds.) *The Self-Restraining State. Power and Accountability in New Democracies*. – Boulder: Lynne Rienner, 1999. – P. 29-51.
 11. Przeworski A. Minimalist Conception of Democracy: a Defence / A. Przeworski // I. Shapiro and C.H. Cordion (eds.) *Democracy's Value*. – Cambridge University Press, 1999. – P. 23-55.
 12. Manin B. Elections and Representation / B. Manin, A. Przeworski, S.C. Stokes // A. Przeworski, S. C. Stokes, B. Manin (eds.) *Democracy, Accountability, and Representation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 29-54 .
 13. Diamond L. Introduction / L Diamond, M. F. Plattner, A. Schedler // L Diamond, M. F. Plattner, A. Schedler (eds.) *The Self-Restraining State. Power and Accountability in New Democracies*. – Boulder: Lynne Rienner, 1999. – P. 1-10.
 14. Beetham D. Key Principles and Indices for a Democratic Audit / D. Beetham // D. Beetham, (ed.) *Defining and Measuring Democracy*. – London, 1999. – P. 25-43.
 15. Powell B. G. The Chain of Responsiveness / B.G. Powell // L. Diamond L. Morlino (eds.) *Assessing the Quality of Democracy. Theory and Empirical Analysis*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. – P. 62-76.
 16. Diamond L. Introduction // L. Diamond, L. Morlino // L. Diamond, L. Morlino (eds.) *Assessing the Quality of Democracy. Theory and Empirical Analysis*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. – P. ix-xliii .
 17. Morlino L. 'Good' and 'Bad' Democracies: How to Conduct Research into the Quality of Democracy / L. Morlino // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2004. – No.20. – P. 5-27.
 18. Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies / R. Inglehart // Princeton: Princeton University Press, 1995. – P. 160-215.
 19. Welzel C. The Theory of Human Development: A Cross Cultural Analysis / C. Welzel, R. Inglehart, H.-D. Klingemann // *European Journal of Political Research*, 2003. – № 42. – P. 341-380.
 20. Rossteutscher S. Social capital and civic engagement: a comparative perspective / S. Rossteutscher // D. Castiglione, J. W. van Deth, G. Wolleb (eds.) *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 208-240.
 21. Pickel S. Politische Kultur und Demokratiemessung / S. Pickel, G. Pickel // VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. – P. 15-313.
 22. Landman T. Map-making and Analysis of the Main International Initiatives in Developing Indicators of Democracy and Good Governance / T. Landman, J. Häusermann // University of Essex – Human Rights Centre. Final Report, 2003. – P.1-95 .
 23. Almond G. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G.A. Almond, S.Verba // Thousand Oaks: Sage, 1989. – P.337-344.
 24. Beetham D. Assessing the Quality of Democracy / D. Beetham, E. Carvalho, T. Landman, S. Weir // International Institute for Democracy and Electoral Assistance. – 2008. – P. 1-315.
 25. Fuchs D. Die Konzeptualisierung der Qualität von Demokratie. Eine kritische Diskussion aktueller Ansätze / D. Fuchs, E. Roller // A. Brodacz, M. Llanque, G. S. Schaal (Hrsg.) *Bedrohungen der Demokratie*. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. – 2008. – P. 77-96.
 26. Lindberg S. Election Outcomes – A Dimension of Democracy? Measuring Democracy: A Multidimensional, Historical Approach / S.I. Lindberg // Working Papers: Boston University. – 2009. – P. 1-35.
 27. Dunn J. Situating Democratic Political Accountability / J. Dunn // A. Przeworski, S. C. Stokes, B. Manin (eds.) *Democracy, Accountability, and Representation*. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1999. – P. 329-344.
 28. Plattner M. A skeptical Perspective / M.F. Plattner // L. Diamond, L. Morlino (eds.) *Assessing the Quality of Democracy. Theory and Empirical Analysis*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press. – 2005. – P. 77-81.
 29. Schmitter P.C. The Limits of Horizontal Accountability / P.C. Schmitter // L. Diamond, M.F. Plattner, A. Schedler (eds.): *The Self-Restraining State. Power and Accountability in New Democracies*. – Boulder: Lynne Rienner. – 1999. – P.59-62 .
 30. Putnam, R. D. Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy./ R. D. Putnam // Princeton: Princeton University Press. – 1993. – P.83-120.